

А. О. Двігун, А. І. Мокій, А. М. Гуменюк, О. І. Дацко

Антидепресивна компонента економічної безпеки регіонального розвитку

Розкриваються причини депресивного стану регіонів та територій. Проаналізовано основні існуючі в літературі підходи та визначення депресивності та вказано на їх обмеженість: цей економічний феномен розглядається як існуючий майже виключно в сільській місцевості та безпосередньо пов'язаний з аграрним сектором економіки. Запропоновано нову класифікацію мобільності як фактора гнучкості та ступеню адаптивності, і доведено, що регіон з високим рівнем мобільності, це регіон, добре інтегрований в економічний простір, що забезпечує високій рівень економічної безпеки.

Ключові слова: антидепресивна компонента, депресивність, економічна безпека, мобільність, регіональна політика.

Постановка проблеми. Будь-який регіон під дією загальноукраїнських тенденцій соціально-економічного розвитку виявляє свої характерні проблеми, пов'язані з формуванням і функціонуванням системи безпеки, які визначаються особливостями самої території, наприклад, її геополітичним положенням, кліматичними умовами, рівнем забезпеченості природними ресурсами, структурою галузей економіки, національним складом населення. Регіони мають право самостійно приймати рішення з питань освоєння і використання природно-ресурсного потенціалу, збереження і стимулювання розвитку галузей промисловості, сільського господарства, сфери послуг, створення регіональної інфраструктури, охорони правопорядку. Одночасно потрібно забезпечити єдність територіального та соціально-економічного простору держави, яка сприятиме вільному руху товарів, сировини, трудових ресурсів, капіталу.

Дослідження соціально-економічного стану в країні показує, що причини виникнення загроз економічній безпеці мають регіональний характер. Зростання диспропорцій у рівнях соціально-економічного розвитку різних регіонів сприяє виникненню та подальшому посиленню негативних процесів у господарському комплексі, які впливають на стабільність функціонування економіки, суверенність держави. Ситуація особливо загострюється зростанням соціальної нерівності різних верств населення регіонів, що приводить до порушення суспільної злагоди в країні. Державна незалежність, захищеність багато в чому залежать від регіональних аспектів, тому важливо досліджувати економічну безпеку

© А. О. Двігун, А. І. Мокій, А. М. Гуменюк, О. І. Дацко, 2014.

регіону як складник національної безпеки держави. Одним з пріоритетів дієвої регіональної політики є завдання не допустити входження окремих територій до стану депресивності, вчасно запровадити заходи щодо подолання їх прояву як складнику антидепресивної компоненти економічної безпеки регіонального розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню та узагальненню проблем регіонального розвитку і управління цим процесом присвячені фундаментальні дослідження українських учених, серед яких найбільшою ґрунтовністю відрізняються наукові праці О. М. Алімова, О. І. Амоші, М. О. Барановського, З. С. Варналія, В. М. Геєця, Б. М. Данилишина, М. І. Долішнього, С. І. Дорогунцова, В. К. Євдокименка і М. П. Крачила. Незважаючи на відносно високий рівень розробки теми економічної безпеки регіону загалом, на даний час залишається недостатньо розроблений певний напрямок її деталізації, йдеться про депресивність як загрозу економічного розвитку регіону та антидепресивну компоненту як адекватну протидію цій загрозі.

Метою статті є дослідження антидепресивної компоненти в економічній безпеці соціально-економічного розвитку регіону.

Виклад основного матеріалу. Дослідженню різних аспектів виокремлення депресивних територій та стимулювання їх розвитку присвячено низку праць вітчизняних і зарубіжних вчених. Поряд із терміном «депресивна територія» в науковій літературі досить часто використовують ще такі поняття як «проблемний регіон», «відстала територія», «слабо розвинутий регіон», «кризовий регіон», «реанімаційний регіон» та інші. Наприклад, «слаборозвинутий» регіон, як правило, ототожнюється з класичними аграрними територіями [1, с. 40-46], а «депресивні» – переважно промислові території [2, с. 115].

У вітчизняній та іноземній економічній теорії депресія (depression) визначається як «ситуація, для якої характерні падіння виробництва, тенденція до зниження цін і ріст безробіття ... Характеризується кумулятивним процесом, при якому падіння попиту (інвестиційного і споживчого) тягне за собою зниження виробництва і веде до зменшення використання ресурсів, що у свою чергу підтримує попит на низькому рівні» [3, с. 72]. Найбільш адекватною категорією для описання сучасної кризової ситуації є поняття стагфляції (stagflation), яка визначається як «економічна ситуація, що характеризується поєднанням тенденцій застою або спаду виробництва з інфляцією» [4, с. 565]. Депресивні аграрні регіони – території, що сильно і стійко відстають від інших за головними соціально-економічними показниками, у тому числі за темпами розвитку [3, с. 71]. А. Г. Светлаков визначає критерії належності до депресивної

аграрної території: 1) якщо на цих територіях темпи, масштаби та тривалість спаду виробництва, зниження рівня життя та нарощування інших негативних тенденцій в економіці, соціальній сфері та в екології вищі, ніж загалом в Україні, або по групі схожих територій; 2) якщо за економічними, соціальними та екологічними умовами там відсутні умови та стимули самостійного територіального розвитку (не можна розраховувати на вирішення депресивних ситуацій самих собою), є потреба у надзвичайній та спеціальній державній підтримці [5, с. 6-7].

М. Барановський розпочинає аналіз проблеми депресивності сільських територій з розгляду нормативно-правових документів, а саме: «Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року» [6], Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» №2982-IV від 18 жовтня 2005 р. [7]. Автор вказує на недостатній рівень розробки системи індикаторів, показників та оцінки існуючих методичних підходів до проблеми депресивності сільських територій України. Зазначає, що дослідження депресивності сільських територій базуються на показниках окремих груп індикаторів [8, с. 65], зокрема демографічних, життєздатності сільських поселень [9, с. 15], інтегральних показниках, де не вказано конкретного переліку депресивності територій [10, с. 39-41]. Існують також проблеми складності відбору показників, які на думку І. Прокопа та О. Попової [11, с. 62] залежать від необхідності виділення сільської місцевості як окремої суспільно-територіальної одиниці адміністративних районів та урахування існуючої практики статистичної звітності, відповідно до якої інформація по містах обласного підпорядкування і очолюваних ними районів подається окремо.

Проблеми сільської депресивності відображено в Законі України «Про стимулювання розвитку регіонів», в «Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 р.», Законі України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 р.», але на наш погляд, у них основну увагу приділено аграрній сфері, а не проблемам села. У Законі України «Про внесення змін до Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» також залишається не вирішеною проблема критеріїв визначення межі депресивності. Заходи щодо подолання депресивності сільських територій мають відповідати вимогам, які висувуються до розробки програм подолання такого стану окремих територій, цільових програм соціально-економічного розвитку регіонів і узгоджуватися з цілями та завданнями державної регіональної політики і регіональними стратегіями, тобто, водночас поєднувати загальну процедуру і заходи регіонального характеру, що формуються з урахуванням місцевих особливостей та причин виникнення депресивних територій.

Ураховуючи значну диференціацію та багатфункціональність сільських територій, для оцінки їх депресивності М. Барановський пропонує 19 показників, які відображають виробничо-інфраструктурний (рівень господарського розвитку, підприємницької активності та інвестиційної привабливості території, рівень інфраструктурної забезпеченості території та різноманітності природно-ресурсного потенціалу), фінансовий (рівень фінансової самодостатності районних бюджетів), соціальний (стан ринку праці, доходи населення, рівень розвитку соціальної сфери), демографічно-розселенський (демографічна ситуація та заселеність території, особливості розселення) [12, с. 59]. Офіційно затверджені Кабінетом міністрів України методики [13], критерії та процедура визначення сільських депресивних територій не дають можливості здійснити їх об'єктивну делімітацію, оскільки вони, по-перше, передбачають урахувати вимогу, за якої депресивними є лише ті райони, які відповідають найнижчим значенням усіх п'яти критеріїв одночасно, по-друге, не містять критеріальних меж депресивності. У новій редакції Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» [14] №3567-і від 25 червня 2009 р. зазначені недоліки не усунуто. Йдеться, насамперед, про критеріальні меж депресивності. Законом передбачено, що граничні рівні відхилення соціально-економічних показників розвитку територій від середніх значень встановлюватимуться Кабінетом Міністрів України [12, с. 60]. Спірним є підхід, коли визначення депресивних районів здійснюється по кожній області, а за точку відліку беруться середні показники для регіону [15, с. 251], а не для країни. А. Лісовий пропонує визначення кількості депресивних районів на основі обсягів фінансових ресурсів, що надаються державою на подолання їх депресивності [10, с. 40].

За З. В. Герасимчук і В. Л. Галушак, виокремлення проблемних територій здійснюється на основі критеріальних меж депресивності на основі конкретних формул [16, с. 38], а за С. Слава, Д. Самборським, П. Сегварі і М. Дацишиним, – на основі існуючих у вітчизняній та світовій практиці критеріїв [17, с. 51]. М. Барановський пропонує такі критеріальні межі інтегрального показника депресивності різних типів районів: депресивні (менша 10% від середнього показника), відсталі (від –10% до +10%), середнього розвитку (від +10% до +30%), відносно розвинуті (від +30% до +50%), розвинуті (понад +50% від середнього показника) [12, с. 61].

Ключовим завданням в дослідженні депресивних територій є визначення чітких критеріїв віднесення тих чи інших регіонів або адміністративно-територіальних одиниць до категорії депресивних. Так, М. Бутко, С. Зеленський, О. Зеленська, А. Літош підкреслюють, що розробка чіткої та зрозумілої системи критеріїв оцінки ступеня депресивності адміністративно-територіальних одиниць різних рангів, адаптованої до пропонованої

вітчизняною статистикою інформаційної бази, залишається важливою передумовою оптимізації вітчизняної регіональної політики. [18, с. 39]. За Ю. Хвесик є два основних показники, які необхідно враховувати при оцінці рівня депресивності окремих регіонів: валовий регіональний продукт на одну особу та середньомісячна заробітна плата в розрахунок на одного штатного працівника у порівнянні до середнього рівня по Україні [19, с. 36].

В. Сахаров та М. Силенко вважають, що одним із напрямків подолання депресивності сільських територій є удосконалення формування місцевих бюджетів за рахунок збільшення дохідної частини, оптимізації видаткової частини та збільшення інвестиційної складової місцевого бюджету [20, с. 260]. К. Петренко пропонує зближення рівнів соціально-економічного розвитку регіонів та зміцнення позицій депресивних територій на внутрішньому та зовнішньому ринках; податкове стимулювання експортноорієнтованих та імпортозамінюючих виробництв; сприяння активізації інвестиційних процесів; податкове стимулювання галузей соціальної та культурної сфери, які забезпечують покращення якості життя населення; зміцнення фінансових основ місцевого самоврядування та забезпечення їх фінансової самостійності [21, с. 180-181].

На думку С. Бугая фундаментом регіонального розвитку має стати самодостатність і самостійність регіонів щодо визначення цілей свого розвитку та можливості фінансування заходів та залучення інвестицій. Регіональні та місцеві органи влади мають стати ключовими в організації розвитку депресивних територій. Держава має делегувати їм низку повноважень з метою максимального наближення послуг адміністративного та суспільного характеру до населення, підсилення спроможності територіальних громад та їхніх представницьких органів до вирішення місцевих проблем власними силами. Йдеться про створення інституціональних умов, які б дозволили регіонам повністю реалізувати наявний у них потенціал, максимально збільшити їхній внесок у національну економіку, здобути конкурентні переваги на світових ринках [22, с. 43].

Ю. Хвесик зазначає, що одна з глибоких причин регіональної депресії полягає в обраній схемі господарського розвитку цих територій, що проявляється у відсутності комплексного та збалансованого розвитку адміністративно-територіальних утворень різного таксономічного рівня. Особливою складністю відзначається проблема подолання депресивності сільських територій. Це зумовлено тим, що тривалий період розвиток сільських територій пов'язувався з розвитком аграрної сфери, що залишило «поза кадрам» інші сфери господарської діяльності, які при відповідному інституціональному забезпеченні дали б значний поштовх розвитку сільської місцевості. Аграрна сфера найбільш постраждала від не

завжди продуманої довготривалої ринкової трансформації національного господарства, що значною мірою вплинуло на структурні зрушення в регіональних агропромислових комплексах. Аграрний сектор національного господарства є важливим міжгалузевим утворенням, яке забезпечує продовольчу безпеку держави, створює сировинну базу для розвитку інших галузей матеріального виробництва та виступає стабілізуючою ланкою в умовах масштабних ринкових трансформацій [19, с. 36].

Вищезазначені наукові праці з приводу депресивності, та депресивності в Україні зокрема, розглядають цей економічний феномен як існуючий майже виключно в сільській місцевості та безпосередньо пов'язаний з аграрним сектором економіки. Цей загальний підхід до визначення сфери існування економічної депресивності автоматично визначає й сферу існування антидепресивної компоненти, тобто заходів щодо запобігання, подолання депресивності та її наслідків. Ми пропонуємо кардинально новий підхід до розв'язання цієї проблеми, а саме, підхід на базі визначення мобільності, що є універсальним і однаково застосовуваним як до сільських територій, так і до урбанізованих агломерацій; як для аграрного сектора, так і для старопромислових районів.

Мобільність визначається як фактор гнучкості та ступеню адаптивності, як відповідь на структурні деформації. Зокрема, ми пропонуємо нову класифікацію мобільності і композитний індекс мобільності для регіону. У цьому контексті запропоновано класифікувати і розглядати такі види мобільності: 1) трудова мобільність; 2) структурна міжгалузева мобільність, що означає зміну структурного балансу економіки регіону; 3) соціальна мобільність, яка означає: адаптацію рівня та характеру споживання; перехід до іншої соціально-економічної страти населення (йдеться про групи населення за рівнем доходів, соціальному статусу, положенню в суспільстві); ступінь використання доступу до освіти, охорони здоров'я, інших соціальних послуг); 4) релігійно-конфесійна мобільність, включаючи належність до певної релігії, зміна релігійної конфесії, тощо; 5) інвестиційна мобільність, включаючи перелив капіталу з галузі в галузь, що відображає у тому числі майбутні структурні зміни; 6) мобільність стосовно власності на засоби виробництва, тобто підприємець є власником чи співвласником певного бізнесу (засобів виробництва); 7) класова мобільність, що враховує індивідуальних підприємців стосовно роботодавця; 8) демографічна мобільність, що враховує працездатний вік, досягнення молоддю працездатного віку, перехід до статусу пенсіонера; 9) урбанізаційна мобільність, яка відображає рух населення між селом та містом; 10) академічна мобільність, яка містить в собі обмін студентами, навчання за кордоном, обмін викладачами, тощо.

Зазначимо, що трудова мобільність є комплексним явищем і показником, який відображає різні типи і види мобільності, пов'язаної з працею і містить в собі: 1) міграційну (територіальну): в межах регіону, поза регіону (в межах країни, за кордоном); 2) територіальну мобільність, яка враховує житло, транспорт, візове забезпечення, правове забезпечення; 3) кваліфікаційну мобільність (йдеться про ріст кваліфікації); 4) службову мобільність, тобто просування по службовій ієрархії; 5) професійну мобільність, тобто отримання нових професій, адаптація до структурних змін в економіці регіону, нових вимог ринку праці; 6) міжгалузеву трудову мобільність, що містить в собі перелив трудових ресурсів із галузі в галузь; закриття шахт в моно-регіоні та перелив робочих до сільського господарства і таким чином, може бути підґрунтям для поширення міжгалузевої трудової мобільності.

Перевага запропонованої класифікації полягає в наступному. По-перше, в даній класифікації враховуються усі типи соціально-економічної мобільності, що досягається шляхом поєднання визначень, видів та класифікацій мобільності, існуючих в різних дисциплінах, включаючи соціологію, економіку, демографію, економічну географію. Такий синтез у свою чергу дозволяє розглядати мобільність як соціально-економічну категорію, яка існує в різних вимірах, що особливо важливо для системного і всебічного аналізу економіки в межах регіону як окремого комплексу, що складається з економічних, соціальних, демографічних, інституціональних чинників та компонент.

По-друге, запропонована класифікація складена таким чином, що дозволяє запобігти перекриття однієї категорії чи типологізації іншою, і значно полегшує завдання аналізу феномену мобільності загалом. Наприклад, структурна міжгалузєва мобільність не перетинається з міжгалузєвою трудовою мобільністю; міграційна (територіальна) мобільність не перетинається з трудовою міграцією.

Мобільність – це перехід з одного стану в інший. Мобільність є динамічною категорією, має характер і ознаки процесу. Більше того, будь-яка мобільність по суті є інтеграційним процесом, одним із найважливіших завдань регіональної політики держави. Завданням кожного окремого регіону є інституціональне забезпечення високого рівня мобільності. Вищий ступінь мобільності означає вищий ступінь антидепресивної компоненти, який досягається за рахунок адаптації і сприяє зміцненню регіональної економічної безпеки. Регіон з високим рівнем мобільності, це регіон, добре інтегрований в економічний простір, що забезпечує високий рівень економічної безпеки.

Висновки. З урахуванням вищезазначених завдань державна анти-депресивна регіональна політика у перспективі має забезпечити:

- формування оптимальної за економічною ефективністю структури господарства регіону, яка б сприяла комплексному розвитку на основі природно-ресурсного, виробничо-економічного, науково-технічного та людського потенціалів, наявної відповідної виробничої та соціальної інфраструктури, історико-культурних надбань з використанням конкурентних переваг регіонів;
- інвестиційне забезпечення що включає комплекс заходів, спрямованих на пошук, залучення й освоєння інвестиційних ресурсів шляхом мобілізації різноманітних джерел фінансування, створення сприятливих умов для надходження іноземного капіталу, розширення масштабів довгострокового кредитування, а також залучення коштів інвесторів з інших галузей національного господарства.
- вирішення інтра-регіональних та інтер-регіональних проблем розвитку шляхом об'єднання фінансових ресурсів інституцій різного рівня та підпорядкування;
- розвиток мобільності в її багатьох вимірах як фактор гнучкості та високого ступеню адаптивності, що застосовується як відповідь на структурні деформації регіону, що призводять до зниження ступеню економічної безпеки та короткостроковій або довгостроковій депресивності;
- розподіл функцій та повноважень центральних і місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування з розширенням повноважень місцевих органів, що означає значний рівень децентралізації влади, та її використання у стимулюванні регіонального розвитку та підтримки розвитку депресивних територій;
- підвищення ролі регіонів у реалізації екологічної та рекреаційної політики держави;
- підвищення ролі регіонів у зовнішньоекономічному співробітництві, активне входження регіонів до міжнародних організацій, активізація інтер-регіонального та транскордонного співробітництва;
- адаптацію національного законодавства з питань регіональної політики, включно з антидепресивною компонентою до норм і стандартів Євросоюзу;
- удосконалення системи державного стратегічного програмування регіонального розвитку у структурному та інституціональному вимірах.

Список використаних джерел

1. Лексин В. Общероссийские реформы и территориальное развитие. Депрессивные территории: прежние проблемы и новые варианты их

- решения / В. Лексин, А. Шевцов // Российский экономический журнал. – 2001. – №3. – С. 35-63.
2. Новикова А. М. Депресивні території: європейський досвід та проблеми України / А. М. Новикова // Стратегічна панорама. – 2000. – №3/4. – С. 115-118.
 3. Барановський М. Депресивні аграрні території України: методичні підходи до ідентифікації, практичні результати / М. Барановський // Економіка України. – 2003. – №11. – С. 70-76.
 4. Бенар И. Толковый экономический и финансовый словарь / И. Бенар, Жк. Колли ; пер. с фр. – М. : Международные отношения, 1994. – Т. 1: А-Г. – 783 с.
 5. Светлаков А. Г. Стратегия экономической безопасности регионального агропромышленного комплекса: теория, методология и практика: автореф. дис. на здобуття канд. эк. наук: 08.00.04 / А. Г. Светлаков ; Национальный агро-экологичный университет. – Житомир, 2007. – С. 20.
 6. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minagro.kiev.ua>
 7. Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi>
 8. Прокопа І. В. Заселеність територій: деструктивні зміни і загрози / І. В. Прокопа, О. Л. Попова // Економіка прогнозування. – 2008. – №1. – С. 63-84.
 9. Біттер О. А. Розвиток сільського господарства і рівень життя сільського населення Карпатського регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д.е.н. / О. А. Біттер. – Львів, 2008. – С. 15.
 10. Лісовий А. Визначення депресивних сільських територій на рівні адміністративних районів України / А. Лісовий // Економіка України. – 2008. – №9. – С. 38-45.
 11. Прокопа І. Депресивні сільські території: методичні засади визначення / І. Прокопа, О. Попова // Економіка України. – 2007. – №8. – С. 62.
 12. Барановський М. Депресивність сільських територій України: методи оцінки, регіональні відмінності та шляхи їх подолання / М. Барановський // Економіка України. – 2010. – №11. – С. 57-69.
 13. Порядок здійснення моніторингу показників розвитку регіонів, районів, міст республіканського в АР Крим і обласного значення для визначення територій депресивними [Електронний ресурс] / Постанова Кабінету міністрів України. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
 14. Офіційний сайт Верховної ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
 15. Коломийчук В. С. Соціально-економічний розвиток адміністративного району: теорія, методологія, практика / В. С. Коломийчук. – Тернопіль, 1998. – 313 с.
 16. Герасимчук З. В. Політика розвитку проблемних регіонів: методологічні засади формування та реалізації : монографія / З. В. Герасимчук, В. Л. Галушак. – Луцьк : Надтир'я, 2006. – С. 76.

17. Слава С. Розвиток економічно-проблемних територій: Міжнародний досвід / С. Слава, Д. Самборський, П. Сегварі, М. Дацишин. – К. : К.І. С., 2007. – С. 55.
18. Бутко М. Фінансова база діяльності органів місцевого самоврядування в системі критеріїв депресивності адміністративно-територіальних районів України / М. Бутко, С. Зеленський, О. Зеленська, А. Літош // Економіст. – 2011. – №11. – С. 38-41.
19. Хвесик Ю. Перспективи і механізми інвестиційного забезпечення аграрної сфери депресивних територій / Ю. Хвесик // Економіст. – 2013. – №10. – С. 35-37.
20. Актуальні проблеми економіки. – 2014. – №7. – С. 258-263.
21. Формування ринкових відносин в Україні. – 2011. – №7-8. – С. 179-182.
22. Бугай С. М. Окремі питання регіональної політики в Україні на сучасному етапі її розвитку / С. М. Бугай, А. П. Великий, І. І. Репін, А. Є. Співак. – К., 2003. – 84 с.

Dvihun A. O., Mokiy A. I., Humenyuk A. M., Datsko O. I. Antidepressive component of economic security of regional development.

This paper considers causes of the regional and territorial economic depression. It analyses major approaches and definitions existing in the literature and points to their limits: this economic phenomenon is considered almost exclusively within the realm of rural areas and linked directly to agricultural production. This paper offers new classification of mobility as a factor of flexibility and adaptability and proves that the region with a high level of mobility is distinct as highly integrated into the common economic space and maintains a high level of economic security.

Key words: antidepressive component, depression, economic security, mobility, regional policy.

Двигун А. А., Мокий А. И., Гуменюк А. М., Дацко О. И. Антидепрессивная компонента экономической безопасности регионального развития.

Раскрываются причины депрессивного состояния регионов и территорий. Проанализированы основные существующие в литературе подходы и определения депрессивности и указано на их ограниченность: данный экономический феномен рассматривается как существующий практически исключительно в сельской местности и непосредственно связанный с аграрным сектором экономики. Предложена новая классификация мобильности как фактора гибкости и степени адаптивности и доказано, что регион с высоким уровнем мобильности – это регион, высокоинтегрированный в экономическое пространство, что обеспечивает высокий уровень экономической безопасности.

Ключевые слова: антидепрессивная компонента, депрессивность, экономическая безопасность, мобильность, региональная политика.